

Дмитро Данилюк

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ В БІОГРАФІЯХ І ПОРТРЕТАХ (З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ XX СТ.)

УжДУ. - Ужгород. 1997. - 289 с.

В умовах незалежної України значно зріс інтерес громадськості до вітчизняної історії, що зумовило появу маси найрізноманітніших історичних видань — суто наукових, художніх, науково-популярних, історично-публіцистичних, тощо. Відрадно, що серед них важливе місце займають історично-краєзнавчі дослідження, адже у недалекому минулому займатися історією рідного краю було "непопулярно", "неактуально" і навіть викликато підозру. Ось чому появу монографії д. і. н., професора кафедри історії України Ужгородського державного університету Д. Д. Данилюка з оригінальним викладом історії Закарпаття через біографічні портрети відомих діячів науки і культури цього українського краю слід всіляко вітати.

Рецензована праця складається із вступу, п'яти розділів і висновків. На нашу думку, її структура є досить вдалою, оскільки дає змогу висвітлити найважливіші етапи духовного розвитку Закарпаття на протязі IX — поч. XX ст. Відзначимо, що у вступі досить детально обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, чітко визначено мету та завдання пропонованої праці, показано ступінь розробки теми дослідження (як в Україні, так і за її межами), підкреслено важливість знайомства наших сучасників із здобутками попередніх поколінь. Автор висловлює впевненість у тому, що результати цього знайомства сприятимуть формуванню почуття гордості за наших предків, які багато зробили в плані духовного розвитку русинів * Закарпаття в умовах перебування його в складі Угорщини, Австрії, Трансильванії, Австро-Угорщини.

У першому розділі, який називається "Біля витоків духовності", вміщено три нариси — "Святі апостоли Кирило і Мефодій", "Князь Лаборець" і "Федір Корятович". Як бачимо, автор розповідає про тих, хто стояв біля витоків духовності русинів Закарпаття. Особливо великою була роль Кирила і Мефодія, які, на думку багатьох учених (на їх боці і автор рецензованої монографії), принесли християнство і на закарпатську землю. Крім того, як відомо, вони винайшли слов'янську азбуку, принесли східну, візантійську культуру.

Вже не перше століття в історичній науці точаться суперечки навколо легендарної постаті князя Лаборця. Не оминув своєю увагою цю проблему і професор Д. Д. Данилюк. Досить детально історик розповідає про прихід на Закарпаття і діяльність подільського князя Ф. Корятовича, культурно-освітню діяльність правителя Мукачеве Маковиці (боротьба проти латинізації, зміцнення православної віри, зв'язків з одноплемінниками на схід від Карпат тощо). У цьому ж розділі мова йде і про Грушівський монастир св. Михайла як вогнище духовної культури в Закарпатті.

Своєрідним і цікавим є другий розділ, який називається "Освічені русини XVII—XVIII ст., пам'ять про яких буде благословенна". Він відкривається загальною характеристикою досліджуваного періоду. Дослідник наголошує, що це був період, коли Угорщина втратила свою незалежність, була розчленована між австрійцями, турками і трансильванськими князями (міжусобиці між ними аж ніяк не сприяли стабілізації ситуації). А все це негативно позначилось і на соціально-економічно-

У примітках автор книги зазначає, що "закарпатських українців, стосовно давнього Історичного розвитку, називатимемо етнонімом "русин", що відповідало їх тогочасній ментальності" (с. 255).

му та культурному розвитку Закарпаття. Однак і на цьому етапі літопис нашого краю позначений багатьма іменами кращих його представників. Дослідник дає характеристику наукової, релігійної та культурно-освітньої діяльності М. Андрелли-Оросвигівського (с. 36–41), Й. де Камеліса (с. 42–45), М. (М.) Ольшавського (с. 45–50), І. Брадача (с. 50–52), А. Ф. Бачинського (с. 56–61), А. (О.) Ф. Коцака (с. 61–64), І. Пастелія (с. 64–66), І. Базиловича (с. 66–72).

Ситуація на Закарпатті дещо покращилася в період правління Марії-Терезії (1740–1780) та її сина Йосифа II (1780–1790). Д. Д. Данилюк окремо веде мову про їх період правління, особливо ситуацію 70-х – 90-х років XVIII ст. – "Політика освіченого абсолютизму і Закарпаття" (с. 52–56). Дослідник виділив наступні факти: введення Марією-Терезією у 1777 р. нової системи освіти; відкриття в Ужгороді (1793 р.) першої учительської семінарії з "руською" мовою навчання; заснування у Відні (1774 р.) генеральної греко-католицької семінарії при церкві св. Варвари ("Барбареум"), де для закарпатців було виділено 12 місць; відкриття "руського інституту" ("Studium Ruthenum") при Львівському університеті (1787 р.); канонізація Мукачівського єпископства (1771 р.) тощо. Водночас у рецензованій праці дано аналіз і негативних моментів політики освіченого абсолютизму стосовно Закарпаття.

Історик значну увагу приділив діяльності чотирьох визначних представників краю – А. Бачинського, А. (О.) Коцака, І. Пастелія, І. Базиловича, діяльність яких припала на період правління Марії-Терезії і Йосифа II. У праці акцентується увага на тому факті, що названі вище особи були не тільки відомими, прогресивними церковними діячами, але й залишили помітний слід у галузі науки та освіти. Так, єпископ А. Бачинський (1732–1809) багато зробив у справі розвитку національної культури, освіти, друкарства тощо. А. (О.) Коцак (1737–1800) написав першу працю з граматики ("Грамматика русская, сиречь правила извещения и наставительная о словосложении слова языка славенского или русского во пользу общую и утверждение всем свойственного языка"). Крім того, він відомий і як педагог (понад 30 років викладав у монастирських школах). І. Пастелій (1741–1799) написав історичну працю, яка доповнила "Історію карпатських русинів" М. М. Лучкая. Інша праця – "Про походження русинів" – ще чекає свого дослідника. Вчений детально зупиняється на внеску у духовний розвиток Закарпаття протоігумена Мукачівського монастиря І. Базиловича (1742–1821) і доводить, що саме двотомний "Короткий нарис фундації Федора Корятовича" (Кошце, 1799–1805) І. Базиловича знаменував собою початок розвитку історичної науки на Закарпатті у повному значенні цього слова.

Значний інтерес становить третій розділ монографії, який називається "До вершин світової слави" (с. 73–112). У ньому мова йде про тих представників Закарпаття, які жили і творили в Росії – І. О. Зейкана, І. С. Орлая, В. Г. Кукольника, Ю. І. Гупу-Венеліна, М. А. Балудянського, П. Д. Лодія. Дійсно, можна погодитися з автором, що вищезгадані педагоги і вчені здобули велике визнання, а окремі і світову славу. І здобули все це заслужено, про що свідчать конкретні факти. Так, І. О. Зейкан (?–1739) увійшов в історію як високоосвічена людина, педагог, діяч культурного і політичного життя Росії кінця XVII – початку XVIII ст., вихователь спадкоємця росшського престолу Петра II. І. С. Орлай (1771–1829) залишив помітний слід на педагогічній ниві (вважав, що "добре виховання юнацтва є перша основа благополуччя держави, звідки гарні батьки родини, гарні громадяни, гарні чиновники"), очолював Гімназію вищих наук імені Безбородька в Ніжині (1821–1826 рр.). Займався наш земляк і вивченням історії рідного краю, ніколи не забував про своє коріння. Саме завдяки І. С. Орлаю до

Росії виїхали М. А. Балудянський, П. Д. Лодій, В. Г. Кукольник, які потім стали професорами Петербурзького, Харківського, Вільнюського університетів, Ніжинської гімназії вищих наук і Новгород-Сіверської гімназії!..

У рецензованій праці дається, на наш погляд, справедлива оцінка діяльності професора Петербурзького інституту (згодом університету), директора Ніжинської гімназії В. Г. Кукольника (1765— 1821); одного з основоположників російської славістики, першого серйозного дослідника болгарської історії Ю. І. Гуци-Венеліна (1802— 1839); першого ректора Петербурзького університету, державного діяча, автора проектів реформ із селянського питання (точніше: ліквідації кріпосництва) М. А. Батудянського (1769—1847); декана філософсько-юридичного факультету Петербурзького університету, спеціаліста з проблем логіки, філософії і права П. Д. Подія (1764— 1829).

Четвертий розділ монографії має назву "Національно-культурне відродження слов'янських народів і закарпатські вчені-просвітители першої половини XIX ст.". Спочатку автор характеризує ситуацію, що склалася в Європі на рубежі століть, підкреслюючи, що це був період зламу старої феодально-кріпосницької системи і зародження нових економічних відносин. У рецензованій праці наголошується, що духовне пробудження під впливом діяльності просвітителів відбувалося у більшості європейських народів. Цей процес захопив і Австрійську імперію та її складову частину — Угорське королівство. Окремі позитивні зміни відбуватись і на Закарпатті. У русинів пробуджувалася віра у власні сили, зростав потяг до пізнання своєї історії, мови, звичаїв, культури. Зростала самосвідомість народу, прагнення до самоутвердження. Зрозуміло, кращі представники русинського населення йшли в авангарді подій, прискорювали позитивні процеси. Дослідник пише: "Прогресивна частина інтелігенції Закарпаття активно працювала над пробудженням національної самосвідомості свого народу шляхом розвитку освіти, науки, мови" (с. 116).

У цьому ж розділі монографії знаходимо аналіз діяльності вченого-мовознавця, автора праць "Вообще о различии славянских наречий, собственно же о мало й карпато или угрорусских" та "Историческо-топографическое Карпато или Угрославян описание" І. Ф. Фогорашія (Бережанина) (1786— 1834); поета, філософа, члена-кореспондента Угорської Академії наук В. Довговича (Довганича) (1783— 1849); видатного вченого-лінгвіста й автора "Історії карпатських русинів" М. М. Лучкая (1789— 1843); вченого, будителя і просвітителя О. В. Духновича (1803— 1865); вченого, громадсько-політичного і культурно-освітнього діяча, захисника слов'янських народів А. І. Добрянського (1817—1901), а також окремих членів його родини. Історик переконаний, що передова частина населення краю в кінці XVIII — першій половині XIX ст. зробила дуже багато для того, щоб світ довідався про маїєнький куточок східного слов'янства — Закарпаття і з повагою ставився до кращих його представників.

Завершується основна частина монографії розділом "Вчені і культурно-освітні діячі другої половини XIX — початку XX ст." Це найбільший розділ дослідження. Він також починається загальною характеристикою періоду. Автор підкреслює, що в ході угорської революції 1848— 1849 рр. закарпатські русини здобули деякі права. Це запровадження "руської" мови в установах, відкриття шкіл з рідною мовою викладання і навіть право займати незначні посади в державних установах. Але так тривало недовго — у 1867 р. утворилася дуалістична Австро-Угорська монархія і дві панівні нації розпочали наступ проти пригноблених слов'янських народів (у тому числі й русинів Закарпаття). Наступив період реакції. Однак і в цих складних умовах, стверджує автор (і з ним слід погодитися), здорові сили краю захищати попередні заво-

ювання. Дослідник виділяє діяльність "Общества Ивана Крестителя" (1862— 1867) і "Общества св. Василия Великого" (1866— 1902), згадує про вихід "Грамматики письменного русскаго языка" К. А. Сабова, "Русской грамматики и читанки" Є. І. Сабова, "Всемирной истории" В. Ф. Кимака, "Месяцеслова на 1865 год", ряду періодичних видань — газет "Свет" (1867-1871), "Новый свет" (1871-1873), "Сова" (1871), "Карпат" (1873- 1886), "Наука" (1897- 1914, 1918- 1922) та ін. Він наголошує на використанні редакціями того чи іншого правопису (як правило, газети друкувалися "язичієм" або російською мовою), а також їх політичну орієнтацію — угрофільську, русофільську чи іншу. Згадує вчений і про тематику періодичних видань, їх зв'язок з читачем, популярність тощо. Автор переконаний, що якогось серйозного впливу на широкий загат населення більшість видань не мали (на відміну від окремих священиків, які безпосередньо спілкувалися зі своїми прихожанами). Тут же дається висока оцінка "Історії церковної" А. Балудянського (1807— 1853), виданої латинською, угорською і "руською" мовами (третє видання побачило світ у Відні в 1852 р.).

Другу, значно більшу, частину розділу становлять нариси про найвідоміших представників цього періоду. Серед них: ігумен Мукачівського монастиря, письменник, історик і етнограф А. Ф. Кратичький (1835— 1894); священик, автор тритомної праці "Историческія черты Угро-Русских" І. Дулішкович (1815— 1883); викладач навчальних закладів Кам'янця-Подільського, Пскова і Симбірська, фольклорист, автор праці "О Карпатской Руси" А. М. Дешко (1821— 1874); публіцист, культурно-освітній діяч, педагог і видавець І. І. Раковський (1815— 1885); активний борець проти асиміляторської політики Угорщини, письменник, історик і публіцист І. А. Сільвай (Урїл Метеор) (1838—1904); учений, літератор, церковний і громадсько-політичний діяч Є. А. Фенцик (1844— 1903); священик, мовознавець, історик і етнограф О. А. Митрак (1837— 1913); релігійний діяч, етнограф і літератор Ю. Ю. Жаткович (1855— 1920) та ін.

У цьому ж розділі автор пише: "Гідними представниками закарпатської історіографії ХІХ ст. є вчені-угорці, уродженці краю або такі, що тривалий час проживали на Закарпатті" (с. 236). У рецензованій праці є нариси, присвячені першому історичу Ужгорода ("Історія Ужгорода з найдавніших часів до сьогодні"), автору "Історії русинів Угорщини", юристу і журналісту К. Мейсарошу (1821— 1890); археологу, серйозному досліднику Березького комітату, юристу, музеєзнавцю, фольклористу, дійсному члену Угорського етнографічного товариства, члену правління Археологічної експедиції Т. Я. Легоцькому (1830— 1915); науковцю, педагогу, адміністратору, автору "Історії Мукачівської греко-католицької єпархії" та інших праць А. Р. Годинці (1864— 1946).

Підбиваючи загальні підсумки аналізу монографії, не можна не погодитися з її автором, який стверджує, що "пізнати скарби своєї минувшини означає не тільки віддати шану предкам, а й внести посильний вклад в історичне усвідомлення сучасних поколінь" (с. 252). Д. Д. Данилхж зробив також ряд висновків. Виділимо, як нам здається, найголовніші. По-перше, в монографії доведено, що в Закарпатті, незважаючи на всі труднощі і перешкоди, розвивалася освіта, наука й література. І денаціоналізаторська політика угорських та австро-угорських правителів "була не в силі скувати творчий потенціал закарпатської інтелігенції, яка залишилася працювати вдома, серед рідного народу" (с. 253). Солідними були здобутки і тих "карпаторосів", які працювали в Російській державі. По-друге, автор довів, що процес національного відродження у закарпатських русинів почався на рубежі ХVІІІ—ХІХ ст. Зрозуміло, що угорська національно-визвольна революція 1848— 1849 рр. внесла в цей процес живильний струмінь. Однак з 1867 р. починається період реакції. По-третє, історик переконаний, що не треба

суворо судити з висоти нинішнього дня наших видатних предків, приписуючи їм не тільки існуючі, а й штучно вигадані помилки. Не слід судити їх за те, чого вони не зробили за тих обставин. А цінити за те, що вони зробили. А зробили вони чимало — стояли біля витоків нашої духовності, плекати її впродовж століть, сповна віддали справі служіння народу свій талант, щоб ми зайняли гідне місце в історії" (с. 254). Сказано правильно і щиро.

Цінним є те, що в монографії вміщені примітки та іменний покажчик, що полегшить працю читача над книгою. Завершується рецензована праця резюме — українською, англійською і словацькою мовами.

Щодо деяких зауважень і побажань до рецензованої праці, то не зовсім зрозумілими є принципи й критерії відбору персонатій — діячів науки, освіти і культури — для історичних нарисів, особливо в останньому, 5 розділі. Адже кінець ХІХ — початок ХХ ст. у суспільно-політичному житті Закарпаття був позначений зародженням та розвитком української національно-культурної орієнтації, визначні представники якої своєю творчою працею сприяли зміцненню української національної самосвідомості закарпатців, їх змагань з'єднатися з кровними братами по інший бік Карпат. Але саме їм чомусь не знайшлося належного місця в книзі Д. Д. Данилюка, за винятком Юрія Жатковича — закарпатського історика, етнографа і перекладача, який підтримував тісні контакти з ученими й діячами культури інших українських земель, друкувався на сторінках ЗНТШ, перекладав з української мови на угорську оповідання М. Вовчка, І. Франка, М. Коцюбинського та ін. Зокрема, йдеться про Августина Волошина (1874— 1945) — визначного вченого-педагога, церковного, культурного і громадського діяча Закарпаття, автора багатьох книг і підручників, редактора газети "Наука" (1903— 1914), а пізніше — голови уряду і президента Карпатської України. Якщо автор книги пише про угорських і словацьких учених, які залишили слід в історії Закарпаття, то викликає подив, чому не знайшлося в ній місця для таких видатних українських учених і культурних діячів, як Я. Головацький, І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Вовк, які здійснили не одну подорож на Закарпаття, присвятивши цьому краю десятки різних праць. Це ж саме можна сказати і про російських учених-істориків І. Срезневського (1812— 1880) та О. Петрова (1859— 1932), які одними з перших познайомили своїх співвітчизників з історією і культурою русинів — українців Закарпаття.

Незважаючи на ці та інші упущення, книга професора УжДУ Д. Д. Данилюка "Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.)" є суттєвим й оригінальним внеском в українську історіографію. У ній вперше комплексно показано життя і діяльність відомих учених, культурно-освітніх і церковних діячів Закарпаття протягом ХІХ — початку ХХ ст., внесок закарпатців у культурно-освітнє життя російського, угорського, болгарського та інших народів, їх місце в загальноукраїнському і загальноєвропейському культурному процесі. Причому це зроблено на основі глибокого аналізу їх наукової спадщини, яка зберігається в архівах, або частково була опублікована у різних виданнях ХІХ ст. і сьогодні є маїодоступною для нас. Думається, що рецензована праця обов'язково "викличе у читача інтерес до історії отчого краю, почуття гордості за своїх предків" (с. 254). Г тому з впевненістю констатуємо, що автор з поставленим завданням справився успішно, їв літопис історії Закарпаття вписано нову цікаву сторінку.

С. В. ВІЩНЯНСЬКИЙ (Київ/
М. В. ОЛАШИН (Ужгород)